

BOGDAN PETRICEICU
HASDEU

SCRIERI
În 16 volume

*Ediție îngrijită
de
STANCU ILIN și I. OPRIȘAN*

Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința”

BOGDAN PETRICEICU
HASDEU

SCRIERI
Volumul 5

FOLCLORISTICĂ

*Text selectat, studiu introductiv,
note și comentarii de
I. OPRIȘAN*

Întreprinderea Editorial-
Poligrafică „Știința”

2011
Chișinău

Biblioteca Municipală
„B.P. Hasdeu”

Inclus în: B.P. Hasdeu, *Folcloristica 2*, 2003, p. 19–20; B.P. Hasdeu, *Opere II*, 2006, p. 1098–1100.

Textul a fost reprodus după *Columna lui Traian*.

POEZIA POPORANĂ ITALIANĂ ȘI „FRUNZĂ VERDE”

Apare în *Columna lui Traian*, noua serie, VII, tom. I, martie 1876, p. 139–143, cu subtitlul: *Dr. H. Schuchardt, „Rittornell und terzine”, Halle, 1874, in-4°, pag. IV + 148*, semnată cu inițiala: „H”. A fost republicată în volumul: B.P. Hasdeu, *Studii de folclor*, ed. cit., p. 55–60, cu titlul: *Poezia poporană italiană și „Frunză verde”. Dr. H. Schuchardt, Rittornell und terzine, Halle, 1874, in-4°, pag. IV + 148*.

Inclus în: B.P. Hasdeu, *Folcloristica 2*, 2003, p. 21–25; B.P. Hasdeu, *Opere II*, 2006, p. 1100–1105.

Textul a fost reprodus după *Columna lui Traian*.

Scriitorul atrage atenția asupra valorii deosebite a cărții lui H. Schuchardt, imediat ce-o primește. La rubrica „Bibliografia”, din *Columna lui Traian*, noua serie, VI, nr. 3, p. 157, el inserează următorul anunț: „*Hugo Schuchardt, Rittornell und terzine (poesia poporană italiană), Halle, 1875 [sic!], in-4°, p. IV + 148*. Despre această remarcabilă monografie vom vorbi mai pe larg în numărul viitor”.

POEZIA POPORANĂ RUTEANĂ ÎN LEGĂTURĂ CU ISTORIA ROMÂNĂ

Se publică în *Columna lui Traian*, VII, serie nouă, tom. I, iulie 1876, p. 325–334, la rubrica „Recensium”, semnat „H”, cu titlul: *Poezia poporană ruteană în legătură cu istoria română*. VI. Antonowicz i M. Dragomanov, *Istoriczeskii piesni malorusskogo naroda*, tom. I, Kiev, 1874, in-8°, pag. XXVI + 336; tom. II, fascioara I, Kiev, 1875, in-8°, pag. X + 166.

În volum: B.P. Hasdeu, *Principii de lingvistică*, cu o prefață de Silviu Berejan, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1974, p. 135–146 (cu titlul *Cântecele istorice ale rutenilor*), și în vol. B.P. Hasdeu, *Izbrannoe*, ediție îngrijită de N.N. Romanenco, Editura Literatura Artistică, Chișinău, 1978, p. 286–293 (cu titlul *Ukrainskie istoriceskie pesni – Cântece istorice ucrainene*).

Inclus în: B.P. Hasdeu, *Folcloristica 2*, 2003, p. 26–358; B.P. Hasdeu, *Opere II*, 2006, p. 1105–1121.

Textul a fost reprodus după *Columna lui Traian*.

DER RHAPSODE DER DIMBOVITZA

Apare în *Revista Nouă*, II, nr. 5, 15 mai 1889, p. 200, la rubrica „Notițe bibliografice”, semnat „Hasdeu”.

Inclus în: B.P. Hasdeu, *Folcloristica 2*, 2003, p. 47–48; B.P. Hasdeu, *Opere II*, 2006, p. 1126–1128.

Textul a fost reprodus după *Revista nouă*.

CUPRINS

I. Oprișan. <i>Opera folcloristică a lui B.P. Hasdeu</i>	5
Notă asupra ediției	9
I. DREPT CUTUMIAR	
Vechile așezări române în Lodomiria	12
Originea ideilor juridice la români. Un fragment	22
I. Elemente anteromane	22
II. Elemente postromane	26
III. Elementul roman	33
Frăția	40
Obiceiele juridice ale poporului român	47
Programa	47
Introducere	48
Obiceiele juridice ale poporului român	52
Întrebări asupra legăturilor sătești, casnice și de lucruri între țărani	52
I. Satul	52
II. Casa	64
III. Lucrurile	75
Supliment	81
Șugubeț și șugubină. Un rest din influința juridică a slavilor asupra limbei române	83
II. FOLCLORISTICĂ	
a) Studii de tinerete în limba rusă	
Reminiscente ale credințelor mitologice la români	90
I. Reminiscente ale credințelor dacice	90
A. Credința în nemurirea Sufletului	90
B. Adorația Soarelui	93
C. Dochia	98
Zeița Dochia și babele de piatră	102
Zeița-Mumă	106
1. Importanța multilaterală a Zeiței-Mume	106
2. Prima treaptă a importanței religioase și cosmice a zeiței Kupala	108
Despre cuvântul trac „bek” (pâine)	111
Inelul și năframa . Baladă populară daco-română, explicată critic în legăturile ei cu moravurile istorice și cu literatura populară a neamului slav, îndeosebi a slavo-rușilor	125
I. Text original și introducerile corespunzătoare	125

II. Comentarii	128
III. Explicații critice la balada <i>Inelul și năframa</i> în legătură cu existența istorică și literatura populară a slavilor, în special a slavilor ruși	132
IV. Note și însemnări explicative	147
V. <III.> Idioticonul <dac>	158
b) Lucrări în limba română	
1. PREFEȚE, STUDII ȘI ARTICOLE	159
Cântece ostășești ale Moldovei	159
Doi secolii din viața ostășească a Moldovei (1450–1650)	160
Literatura populară	165
Napoleon cel Mare și Franția în poezia poporană a românilor	170
Proverbe române	171
O varietate	173
[Introducere la volumul „Legende și basmele românilor...” de Petre Ispirescu]	174
O notiță istorico-medicală	176
Frunză verde. O pagină pentru istoria literaturii române	179
Originile păstoriei la romani. Studiu de filologie comparată	191
Elemente dacice	191
Cioban • Baci • Stână • Urdă • Brânză	191
Traista	209
Dulău și mosoc	211
Țurca	217
Elemente latine	222
„Cucul și turturica” la români și la persiani. Notiță de literatură comparativă	228
<i>Baba-Novac</i>	232
<i>Bradul și viișoara</i> . Baladă poporană albaneză	236
[Textul original]	236
[Traducerea românească]	239
Două descânțete: Un descântec român și un descântec sanscrit din <i>Veda</i> . Notiță	243
Palpitațiunile copilei. Notiță de literatură comparată	245
Poesia poporană serbă și bulgară. Lupta între frații Dan și Mircea cel Mare	250
I. Redacțiunea serbă	251
1. Variantul din Erțegovina	251
2. Variantul lui Vuk	263
Balada poporană <i>Cucul și turturica</i> în România, în Persia și în Franția. Notiță	269
Ochire asupra cărților poporane	271
Doina. Originea poeziei poporane la români	295
Nu e în toate zilele Paștile. Originea creștinismului la români	303
„Doina” răstoarnă pe Rösler	307

Prelegeri de etnopsihologie ținute la Universitatea din București [1892–1893]	312
I. Filologia comparativă	312
II. Metodologie	321
III. Bibliografie	322
IV. Clasificare	323
Cântecul transformațiunilor la macedo-români	326
Statu-Palmă-Barbă-Cot	327
Basm	332
I. Fondul basmului	336
II. Forma basmului	347
1. Locuțiunile metaforice ale basmului	347
2. Formule	354
III. Deceurile	364
Bălaur s. Balaur	370
I. Formele	370
II. Diferențierea logică între bălaur, drac și zmeu	372
III. Caracteristica generală a balaurului	375
IV. Bălaur ca ființă zoologică	380
V. Bălaur ca ființă mitologică	382
VI. Laur-bălaur	384
Curs de filologie comparată predat la Facultatea de Litere din București, 1893–[18]94	390
I. Prelegere introductivă	390
II. Literatura bărbătească	393
A. Strigăturile de jocuri	394
B. Horele	400
C. Doina	404
D. Colindele	419
Tabla de materii	421
Răspuns [la discursul de recepție la Academie al lui S.Fl. Marian] ...	423
2. RECENZII	425
Muza poporană română și bulgară de la Prut	425
Botanica poporană română (Simeon Manguică: <i>De însemnătatea botaniceii românești</i> , în „Familia”, din Pesta, 1874, vol. 43–49). Recenziune	427
„Bălgarski narodni pjesni”	434
Poezia poporană italiană și „frunză verde”	435
Poezia poporană ruteană în legătură cu istoria română	439
I. Baida (I, 145–159)	440
II. Svirgovski (I, 149–163)	442
III. Chmielnițki și Vasile Lupul (II, 99–109)	444
IV. Moartea căzacului și calul (I, 270–271)	445
Der Rhapsode der Dimbovitza	451
Note și comentarii	453

VECHILE AȘEZĂRI ROMÂNE ÎN LODOMIRIA

*Ag' autòn eîs andrónas eúξénous
dè mon Oritópus dè tónede xai ζυνεμπόρους.*
AESCHYL, *Choëph.* v. 704-5

Științele noastre asupra așezărilor române-n Polonia sunt puține și ne-nsemnătoare. Cum c-asemine așezări erau numeroase, ne-o dovedesc birnecele cerculari din anul 1552 și-ncoace pân' la 1629, carele toate mesc pentru satele române niște orânduili deosebite, împunându-i și-un bir disemănător cu al altor lăcuitori [ai] țării.

Acele cerculări s-au păstrat întru prețioasa culegere numită *Volumina Legum*, ș-eaca unele din ele, atingătoare d-așezările române:

An 1552: „Așijdere și români, ce sunt lăcuiți pe la locuri pustii sau pe la săliști, vor plăti câte două grossos”.

An 1564: „Satele române vor plăti, ca și-n anul trecut, de la pluguri sau, neavându-se aceste, de la case, câte 20 groszy; acele din ele ce n-or avea pluguri, vor plăti laolaltă câte 10 groszy de la fie [care] sută berbeci”.

Astă orânduială trecu fără schimbare-n toate cercularele următoare pân' la anul 1578.

An 1578: „Satele române vor plăti de la pluguri sau, neavându-se ceste, de la case câte 30 groszy; acele din ele ce n-or avea pluguri, vor plăti laolaltă de la vite, adecă: câte 20 groszy de la fie[care] sută berbeci și câte 20 groszy de la fie[care] zece vaci”.

Toate ceste dispuneri ne arată că satele române din Polonia s-aflau într-o stare foarte-nflorită, plătind lăcuitorii lor Vistieriei 'ndoit d-altii lăcuitori crăimei: 20 sau 30 groszy în vreme ce alții nu dădeau decât 10 sau 15, precum se vede din acele[a]și birnice cerculări.

Cu toate, nicio constituțiune, niciun scriitor din cei vechi nu ne-nștiințează p-unde anume s-aflau cele așezări, în ce numărul, în puterea a ce feluri de tocmeli localnice. Însuși Tadeu Czacki, cărui erau atât de caznice

toate cărțile istoriei leșești, toate ramurile legislațiunei poloneze¹, ne-a lăsat niște științi puțin lămuritoare asupra firei așezărilor române-n Polonia. Iaca-le anume:

„Un uric din 1378, de la Vladislau principele d-Opolie, cărui craiul Ludovic a fost încredințat principatul galițian în stăpânire, iar toată Polonia-n vremelnica cârmuire, hărăzește unui Alesandr Român (Wolochowi), ce s-află-n slujba cestui domn, câmpul și satul anume Hodla, pe malul Târnovei, iertându-i, lui ș-urmașilor sale a se cârmui după legile române. De asemine ș-un uric din 1420, de la Zemovid, principele de Mazovia și de Belza, împuternicește pe lăcuitorii satului Liubič a se folosi de legile române. Însă, istă-ntrebuințare a dreptului român vom afla-o nu numai-n voevoziile galițiană și belzască, căci condicile crăiești ni-l arată hărăzit așijdere, prin un uric din 1545, ș-unui sat din voevozia de Cracova. Condicile economicești de Samboria, alcătuite la 1568 de Stanislau Zamojski, ni dau oreșcare pricepere chiar de duhul acestui drept român. Cătându-i în Polonia ocrotirea și slobozenia, pribegii români se-nchizășluiau, înainte de tot, din partea domnilor leșești prin următoarele:

1. *Gloaba cuvenită de la dânșii nu mergea în vistieria crăiască, ci rămânând în obștia lor să-ntrebuință pentru nevoile lăcuitorilor.*

2. *Judecata se făcea prin județii aleși de-nșii lăcuitori, și carii erau să le judece numai după dreptul obiceinic român.*

3. *Adunările obștești, menite a-nlătura trebuințele de gospodărie sau d-orânduială, erau iertate.*

4. *Birurile și beilicul se răscumpărau cu o dijmă de pe vite, grădinării și sămănături”.*

În așa stare s-află ceștunea despre satele române-n Polonia pân' la anul 1848, pe când comitele Alesandr Stadnicki, fiul vestitului Anton Stadnicki (autorul unei opere foarte istețe-ntitulate: *Postrzezenic nad wiekiem ezternastym*, Krakow, 1837) și unul din învățații cei mai conștiincioși ai Galiției, obștisă vajnicul său studiu: *O vsiach tak zwanich Woloskich na północnym stoclu Karpat*, Lwow, 1848 in-4 maj. pag. 92.

D. Stadnicki făcu atâta pentru istoria pământenilor noștri-n Polonia, încât nouă nu ni rămâne, pentru astă dată, alta decât a-i urma-n toate deslușirile obgetului, scărbindu-ne însă că marginile ziarului nostru nu ni vor ierta a reproduce și bogata culegere d-urice ce-mpodobește această-nsemnată compunere.

¹ Cel mai mare geniu istoric [al] Poloniei din vremile noastre, mort la 1813; vezi viața lui scrisă d[e] Osinski, *O zyciu i pismach Tadeusza Czackiego*, Krzemieniec, 1816. Operele lui se află obștite de comitele Eduard Racziński și de Mihail Wiszniewski.

După mai multe cercetări, priit fiind d-ocârmuirea austriacă și de-nvățații locali totodată, d. Stadnicji, culeasă optzeci și două ispisococe atingătoare d-așezărilor române din Galiția, anume:

În cercul sănocean:

1. Swiniacz; 2. Rownia na Okolyszczach; 3. Boberca; 4. Ternowa wyzsa i dolna; 5. Dwernik; 6. Polana; 7. Polawy; 8. Ustrzyki; 9. Korosno; 10. Koroscienska Wola; 11. Nanowa; 12. Dolzyca; 13. Lodina; 14. Stebnik; 15. Iasen; 16. Terlo; 17. Skorodne; 18. Rosochate; 19. Lutowiska; 20. Kriwka; 21. Lubochów; 26. Rossolin; 27. Serednic male; 28. Tworylne; 29. Krywe; 30. Hulskie; 31. Zatwardnica; 32. Iaworzec; 33. Smerek; 34. Wetlina; 35. Chmiel; 36. Procisne; 37. Zurawin; 38. Stuposiane; 39. Ustrzyki górne; 40. Dyodowe; 41. Lokot; 42. Szandrowiec; 43. Bukowiek; 44. Beniowa; 45. Sokolika z Wola; 46. Szanskie; 47. Tyrawa Woloska; 48. Królik Woloski; 49. Lubków; 50. Mików; 51. Iawornik; 52. Czysto Horb; 53. Wola Miechowa; 54. Maniowa; 55. Szczerbanówka; 56. Balica; 57. Duszatyn; 58. Solinka; 59. Turzanskie; 60. Komancza; 61. Smolnik; 62. Darów; 63. Surowica; 64. Moszczanica!!!...

În cercul sandeean:

64. Bogusza și 66. Bielczarowa; trebuie însă să mai fi fost în același cercul mai multe așezări române, avându-se-n privire rostirea uricilor a acestor două sate: „more, qui in villis Valachicis in vicinatu consistentibus observatur...”

Și-n sfârșit, din cercul samborean:

67. Wiczow, satul al cărui uricul se rostește de asemenea foarte lămurit: „aliae villae nostrae eidem vicinae, in eodem jure walachico locatae...”

Câte, dar, alte așezări române din Galiția ne sunt încă pân-acum necunoscute!

Toate cele sate, înlocuite pe domeniile crăiești sau pe moșiile partnice, se cărmueau d-opotrivă după legile române, la mărturisirea unaglasnică a tuturor uricilor: „Quarum villarum cmethones fieri debent et locabuntur in jure valachico... Quiquidem scultetus locabit dictam villam in cruda radice in jus valachicum... Eximimus etiam dictae villae cmethones ab omnibus juribus ruthenicis, polonicalibus ac quibus aliis: solum in illos jure valachico conservabimus”.

Necunoscându-se pân-acum niciun codice de vechile legi române, ne este cu neputință a dezvăli cu d-amănuntul închipuirea cetățenească și pedepsnică dreptului adus și resădit în Polonia de pribegii români. Suntem însă nduplecați cum că dreptul acest alcătuia dispunerile foarte deosebite d-ale altor așezări străine-nlocuite-n țara leșească. Drept pildă:

Pedepsele obicinuite-ntre români erau mai ales cele bănești: „ex omnibus poenis judiciaris denarium... denarium de qualicet re judecata”.

A treia parte de pe toate pedepsele se cuvenea chinezului, adică celui mai mare peste lăcuiitorii: „tertium denarium...”

Chiar despărțirea soțescă se răscumpăra cu plată bănească: „scultetus divortii grosz accepiet...” Moștenirea scădea pe fiul cel mai mic tocmai precum și după vechiul așezământ rusesc cunoscut sub numele de Ruskaea Pravda: „skoro siostrzeniec Iliia wielkoletnosci dójdzie, moze jako najmlodzy oddania calego kniazstwa zondac...”

Cu toate ceste, am greși mult dac-am socoti c-așa-numitul drept român cuprindea numai dispunerile pedepsnice sau cele cetățenești. Afară d-ele, ba și chiar mai presus ni se-nfătoșează-ntru cest drept, ca o despărțire foarte-nsămnătoare, închipuirea politică (să zic așa) a satelor române, în puterea cărei[a] pribegii s-adunau și se statorniceau în noua lor înlocuință.

Fiecare așezare română era o *republică*, un stat în stat în privirea Poloniei. Ea se folosea d-o deplină neatarnare, *sub un președinte moștenitor însă răspunzător*, și care era totodată, de mai multe ori, ca-n Muntenegrul, și mitropolitul țării. Stema fiecărei din aceste așezări fu „dreptul român”. În sfârșit, câteva asemenea republice-nvecinate-nchipuiau ca o *unire*, ca o *confedărăciune*.

Iată și mărturisirea uricilor obștite de d. Stadnicki.

În toate pricinile d-or ce fire, mici și mari, satele române se judecau numai și numai după dreptul român, făcă vro amestecare din partea vrunii tribunal sau vrunei puteri străine: „non alio jure quam valachico, de quo nemo illos extrahere et evocare poterit... non alio jure nisi ispo valachico, nec coram ullo judicio... in omnibus et singulis causis parvis et magnis tam ratione furti injuriarum, quam ratione criminis cujusconque jure valachico judicandi...”

Însă cine ar fi putut să le judece-n țara leșească după dreptul român, cine-l cunoștea?

– Președintele adunării numit chinezul, și care nu putea lipsi niciunui sat român.

Chinezul se potrivește-n totul cu șoltuzul coloniilor nemțești. Cuvântul „Soltuz” – Schalt, scholt, scholtz, schultz, schultes, scultetus, provine din vechea rădăcină schalten, adică a avea privighere și stăpânire, die Aufsicht und Herrschaft fuhren². Aceeași însemnare o are cuvântul chinez în toate

² Hullmann, *Historische u. Staatwissensch. Untersuchung., üb. die Natural-Dienste*, S. 28 u. 29, Vergl. Schartner, *de Scultetiis*, Buda, 1815.

limbile slavone: кизь, kuizete, knionze, кнуз³, izvorând din rădăcina кон, potrivit elinescului ἀρχη, ἀρχων⁴.

Împuternicit fiind din capul locului prin un uric de către craiul – dacă pământul era crăiesc, – sau de către boierul, dacă moșia era partnică, – chinezul aduna pe pribegii săi pământeni, le înlăcuia, le statornicea, se-ngrijea supra-mbunătățirii câmpilor sălbatici, căci așezările române se rădicau mai ales ex cruda radice, – culegea toate avaturile ce se cuveneau proprietarului, avea pururea-n privighere hotarele, drumurile, codri[i]⁵ satului: „silvas ne destruantur custodire, granicies ne ab aliis vicinis impetantur cavere etc.”

Drept recunoștință pentru toate cele-ndeletniciri, chinezul era moștenitorul și singurul judecător [al] așezării, având „facultatem et omnimodam potestatem omethones, hortulanos, inquilinos, et alios omnes incolas villae iudicandi, sentenciandi, poenisque juxta criminis qualitatem officendi plectendique...”

Însă ș-un chinez putea greși ca și orișicare altă putere-n lume. El era, prin urmare, *răspunzător*-naintea obștei chinezilor din așezările române-nvecinate; în sfârșit, chiar asemenea obștie puteau cădea-n rătăcire; mai trebuia, dar, o a treia instanță, tribunalul crăiesc:

„Generosa Elisabetha de Pleszowice inharendo decreta iudicii Valachici protestata est coram officio, quia parata erat recipere summam 150 zlotich polskych pecuniae a provido Lechno Korostenski; sed quia ipsam non reposuit, nec reponere et solvere curavit, ideo petiit, ut exequutionem decreti praefati officium faciat, ministerialem et Crainiconem eidem jam ex nunc ad intromittendum in molendinum dicti Lechno addat. Officium itaque Castrense Premisliense in praesentia ipsius Lechno hic idem stantis inhaerendo decreto ejusdem iudicii valachici addidit eidem Elisabethae ministerialem et Demianum Crainiconem, ad executionem fiendam decreti praefati peremptorie. Item occasione quinquaginta novem florenorum, grossos septem det, et admittat in totum suam medietatem molendini scultetialis in Korosno tamdiu per ipsam Elisabetham tenendam, donec ipsi summa tota plenarie persolvetur: Ministerialemque etiam cum Crainicone ad dandam et assignandam peremptorie intromissionem in summa juncta addidit. Actum in Castro Premisliensi feria quinta post festum Stae Agnetis Proxima Anno 1561”.

În mult-însemnătorul acest ispisoc, doveditor al stării judecătorești [a] așezărilor române, ne-ntâmpină o față nouă, un crainicone, Crainico.

³ Linde, *Slownik*, verbo Ksiaze.

⁴ Dubrowsky, *Slowanka*, str. 219.

⁵ În text: „codrile” (*n. ed.*).

Acesta fu un chinez peste alții chineji d-o samă hotărâtă d-așezări române megieșe purtătoare numelui de Kraina, adică: țara. Fiecare asemenea țară era o-ntregime, o uniciune nedespărțită, avându-și în capul un crainic, adică „Țearar”, carele avea-n privighere buna orânduială [a] satelor și sfințenia hotarelor țării.

„Anno 1519... Dimittendo fluvium Solyna ad partem sinistram Dominorum videlicet de Sobien, processimus sursum dicto fluvio Bystri signa in arboribus faciendo, usque pervenimus ex opposito montis Fereczats. Ubi proinde Iwasko Androijovija de eadem Szczawne Krajnisk omnium villarum juris Valachici Capitaneatus Sanocensis una cum ministeriali terrestri Hajkovie de Olesowce de Castro Sanocensi missi cum aliis multis regalibus hominibus steterunt defendentes parietem Ragiae Majestatis et dicentes...”

În acest chip, de pildă, satele Swiniacz și Rowien na Okoliszczach închipuiau țara sobenească: Boberka, Ternova wiczna și Ternowa niczna – cea olșenească; Ustrzyki, Berehy, Stebnik, Iasien și altele, – cea strvejeană; toate satele române din starostia sănoceană – cea șceavinească etc.

La pomenitele-nșușiri [ale] închipuirii politice [a] satelor române trebuie să mai adăugăm popia. De mai multe ori, popa era totodată și chinezul așezării, precum ne-o dovedesc uricile satelor: Ternowa, Polawy, Terlo și [ale] altora. Putem chiar zice că cea mai mare parte [a] chinezilor români erau la-nceput preoții, niște români cu sufletul bărbătesc, cu credința tare, și care, la mărturisirea descrierii oficiale a stărostiei sănocene, înfătoșată ocârmuirii leșești la 1764, s-așezau prin pustiuri și prin codri, le curățau și le-mbunătățeau cu-nsăși [a] lor mâna, și-nchipuiau astfel întinsele așezări p-acolo p-unde nu răsuna mai dăunăz[i] glasul omului.

Uricile numesc p-acei români verzi „baitcones”, de la cuvântul slavon bade, întrebuițat câtodată și-n înțelesul de părinte: Батыщка, Батько, batio⁶.

La-nlăcuirea fiecărui sat român, preoților s-asigura pentru biserică și pentru gospodărie o bucată hotărâtă, „unam aream”, sau „mediam aream”, de pe care ei erau datori a plăti un bir „juxta morem aliorum poponum in aliis villis...”. Uneori, însă, preotul era scutit d-orice plată, precum să vede din uricul satului Dolzycy.

Chinezul, popa, obștea chinezilor și crainicul închipuiau guvernul, să zic așa, [al] satelor române din Polonia. Crainicul era-n privirea altor oa-reșicum ca foștii semper Augusti-mpărați germano-romani, în acea a confedărațiunii nemțești; preotul fu un fel de papa; obștia chinezilor era ca a

⁶ Kraledwoesky, Rukopis, Zaboi.

domnilor nemțești federate spre limpezirea trebilor lor unite; chinezul ca fiecare din acei domni îndeosebi, adică-n preajma domniei sale partinice. Această-mpărechiere n-are decât o singură nepotrivire, ș-anume: crainicul, capul guvernului, nu era moștenitor, ci s-alegea dintr-alții chineji, precum se poate presupune din uricile crâiniciei strvejene. O așa măsură-ndemna, firește, pe fiecare chinez a se-ndeletnici asupra folosului satului său, drept nădejdea a căpăta prin vredniciile sale și vajnicul loc de crainic.

Astfel era ocârmuirea. Înspre ocârmuirea nu este statul, Poporimea, adică majoritatea fiecărei țări, nu poate fi trecută cu vederea, și mai ales în privirea țărilor române, în carele-nrâurirea nărodului era pururea puternică.

Iată rostirea unui uric al așezării Uztryzki:

„Coram officio et actis praesentibus personaliter constituta Nobilis Nastka, vidua Nobilis olim Kunasz, advocati de Ustrzyki sana merite et corpore existens in humanis omnibus bonis nobilibus videlicet: equirea (sic!) pecoribus, pecudibus, pecudibus scrophis, anseribus, gallis et suppellectili domestica Nobiles et religiosum Iwan Iacko poponem de Terlo, Demianum⁷ et Paulum filios suos seu quemlibet illorum seorsim dum uxores sibi duxerint, divisit; sortem autem bonorum praefatorum Nobilem Prokop Lipka filium suum natu minorem spectantem et pertinentem apud et circa se una cum praefato Prokop in Ustrzyki, quibus bonis praefatus olim Kunasz, usque ad mortem suam utebatur, reliquid ac eidem Prokop exdivisit, et tandem advocatiam ipsam in Ustrzyki eidem Prokop cum Paulo fratri ejusdem acta de super condensione inscripsit. De qua divisione toti communitati villae Ustrzyki notum est”.

Pe cine oare-nțelege acest uric sub numele d-obștie, communitas, satului Ustrzyki?

– Pe „câmeții” cmetones, cetățenii așezării; căci așa-nsemnare avea din vechimea cuvântul „câmet” în toate limbile slavone⁸ ș-a mai păstrat-o chiar pân-acum în cea sârbească⁹.

S-adâncim, dar, starea și-ndatoririle cestei mari trepți a-nlăcuirilor române din țara leșească.

În ținutul preișlean fiecare câmet era din capul locului înzestrat d-o bucată de pământ numită trei pătrimi, sau trei pătrimi unui lan; „quilibet cmetho residebit in tribus quartis... Cmethones locabuntur in agris qui in se tres quartas areae continebunt... Unusquisque in tribus quartis lanei residebit...”.

⁷ Mai la urmă crainicul strvejean; vezi foaia din 9 Ghenar.

⁸ Linde, verko kmix; Maciejowski, *Hist. Prawodawstwa*, passim.

⁹ Karagici, *Lexicon Serbicum*, voce kmet. Cf. Klein, *Lexicon Valachicum*, voce kmetin.

Uricul satului Dolzycy din ținutul sănocean ne-ar îndemna-nsă a presupune cum că cămeții români din această parte [a] Galiției se bucurau fiecare numai de jumătatea unui lan, medio laneo.

Afară de-[a]stă-nzestrare, cămeții se foloseau uneori de-nvoirea proprietarului spre orșicare-ntrebuințare [a] apelor, câmpurilor și codrilor moșiei, sau spre-nființarea stupilor de pe carele boierul ridica o dijmă hotărâtă: „idem scultetus habebit libera mellificia in silvis, de quibus mellificiis ipse et omnes praefatae villae cmethones datiam dare tenebuntur... omnes fundos, agros, campos, cultos et incultos cum omnibus, silvis, mericis, paludibus, fluviis...”

Folosurile trag după sine-ndatoririle, și-ncât privește către pribegii români în Polonia, ai lor erau cam povăroase. Să cercetăm, dar, dările impuse celor așezări.

Birul era darea cea mai obișnuită: „omnesque census pecuniarios... solvent autem ratione census...”

Câtimea birului însă nu era tot aceeași pentru toate satele. În Bogusza și Bielozarowa, din cercul sândăcean, fiecare câmet ce n-avea vite plătea câte-nuar la Rusaliile, profesto Sti Trinitatis, câte 12 groszy, iar cei mai înavuțiți numai câte 6. În Dolzycy, din cercul sănocean, fiecare câmet plătea câte 15 groszy de la fie medio laneo. În Ustrzyki din 30 lăcuitori, 29 plăteau câte 3 zloty ș-unul, mai sărac, numai 40 groszy.

După birurile, urmează dijma sau *darea de pe berbeci, miei și porci*.

Acest avaeet nu era d-asemena d-opotrivă-n toate așezările române. În Bogusza și Bieleczarowa, fiecare câmet aducea proprietarului de pe fie[care] sută de berbeci câte trei miei, două cașcavale, două cascos valachicos, un taftur, iar în cazul creșterii ghindei, mai câte un porc de la fie[care] douăzeci: „vigesimalium porcum”. În Dolzycy afară d-aceste, să mai rădica de proprietarul fie[care] al douăzecilea miel.

La-ntâmplarea de război, lăcuitorii români mai erau supuși unei dări dosebite numită *bellicalia*, câte 6 groszy de la fie [care] câmet: „bellicium dabit ut per sex grossos...”

După obiceiul slavon¹⁰, fiecare fată logodită cu un străin, mai aducea proprietarului sau altădată chinezului cât-un jder: „ab ancillis in matrimonium elocatis de ipsius villa ad alterius haereditatem mordunnum accipiet...”

Afară de toate aceste, cămeții plăteau așa-numitul *ban de bucătărie*, grosz kuchennego, menit spre-ntâmpinarea cheltuielilor boierului toată vremea petrecerii sale-n moșie. Această dare atingea-nsă uneori numai pe singurii chineji.

¹⁰ Slovări Ruskoii Akademii, verbo кшна.

Urmează *boierescul*. În această privire așezările române trebuie d-osebite-n crăiești și-n partnice. În cele dintâi, cămetul era pururea scutit d-orice boieresc; în cele de p-urmă el se bucura d-o asemenea slobozenie numai în curgerea unui timp hotărât socotit de la-nființarea satului, „anni libertatis”, și care era cel puțin de 10, cel mult de 20 de ani. Cu toate chiar pentru atunci câtimea boierescului nu se mai lămurea prin uricile.

Plățile și dijmele cuvenite proprietarului din partea cămeților mai aveau o menire deosebită, căci chinezul așezării era-ndreptuit a-și înlătura a treia parte din ele, precum o vedem din toate uricile atingătoare de satele române din cercul premișlean: „Inhaerentes consuetudini juris valachici damus et concedimus iisdem advocatis ex omnibus censibus etc. tertium denarum, tertium porcum, tertium agnum...”

Chinezul se mai folosea așezarea de-a treia parte de pe gloabele judecătorești: „tertium denarum de omni re iudicata”, din care două altele se cuveneau proprietarului: „duabus pro Nobis reservatis...”

Ceva altminte era în altele ținuturi [ale] Lodomiriei, căci uricile satelor Bogusza și Bielozarowa din cercul sândecean și cele de la Dolzyca din fosta țară sănoceană anumesc pentru chinezul numai a șasea dobândă: „sextum grossum seu denarum, sextum caseum...” A treia parte de pe gloabele fu totuși și-n acele așezări o-nșușire netăgăduită a chinezului: „poenarum tri-nam partem”.

Afară de cele zise, cămeții români mai aveau altele-ndatoriri în privirea chinezului din care iată-s cele mai însemnate.

Fiecare cămet era-ndatorit a lucra câmpul chinezesc cel puțin trei, iar cel mult șase zile p-an: „quolibet anno diem arare, alium falcastrare et tertium metire... Incolae tenebuntur quinque dies laborare quolibet anno... sex dies laborum...”

Câte anuar, la sărbătoarele Crăciunului și la Paștele, cămeții mai erau datori a-nchina chinezului așa-numita „cinstire” sau „colindă”, adică un număr hotărât de găini, ouă, cași etc.: „pro festo Nativitatis Domini cum gallis et tortis, pro festo Paschae cum ovis et tortis... Super festum Nativ. Dom. duos gallos et duos caseos Valachicos et tortas, pro festo Paschae duos Valachicos caseos vel panes et triginta ova...”

Nu ne mai rămâne făr-a lămuri-nceputul așezărilor române-n Polonia-ndobștită și-n Galiția-n parte. Uricile pomenite de Czacki ne dovedesc cum că românii se statorniceau în adâncul țării leșești încă-n suta a XIV[-zecea]. Astfel, un Alesandr așezase satul român Hodlo, precum o am arătat, în 1378, iar ceva-ncoace, la 1420, se descălecăse o altă așezare română numită Lubič. Privind apropierea Galiției de țările române, pribegirea români-

lor într-această parte [a] Lehieii își avea un început mult mai vechi. Încă-n an[ii]¹¹ de-ntâi din suta a XIII[-zecea], mai multele neamuri române, fugind de răul ungurilor și-al altor păgâni, precum erau comanii, pecenezii etc., își căutau adăpostul în frumoasa Galiția, p-atunci o crăime slobodă și puternică. P-acele timpuri s-așezase, spre pildă-n această țară neamul român Danilovici, unul din cele mai vestite-n istoria următoare a Poloniei...¹² Uricile din acel răstimp nu se mai află totuși, ci se desfășură mai cu seamă numai către suta a XV[-zecea]. Un Comes Walachus își avea hărăzire de către craiul Vladislau niște moșii foarte-ntinse din ținutul premișlean la 1481, precum ne mai mărturisesc uricile aflătoare la Premișlia¹³. Fiul acestui Zanco Walachus de Turca primise de la același crai uricul pe moșia Ternowa la 1444 (din culegerea d-lui Stadnicki).

D-aci-ncoace, uricile atingătoare d-așezările române-n Galiția se-nmulțesc pân' la veacul al XVII-lea..., dar de la acest timp la vale, nu numai că pribegirile române-n Polonia contenesc, ci se mai șterg însușirile chiar așezărilor celor de-naainte, căci mai mulți din chinezii români lepădându-se din feluritele pricini de dreptul lor [de] a se cârmui potrivit numai obiceiilor române, se făceau leși și „leșuiu” astfel și pe pământeni lor cei mai din jos. Cine ar voi, dar, să cunoască pe românii din Galiția, nu o mai poate fără prin istoria diplomatică cestei țări din adosia-ntre suta a XIII-zecea și cea a XVII-zecea.

*

Iat-o zugrăvire a așezărilor române din Lodomiria. Ce-i dreptul, nu-i mai ajunge mult spre a fi deplină; i-ar mai trebui mai multe lămuriri supra firii crainicului, chinezilor, popei, obștei, cămeților, legilor cetățenești și celor pedepsnice....

Măcar cum să fie, totuși zugrăvitura ceastă nu va rămânea nefolositoare istoriei românilor în d-obștia și-a celor de la Principatele Unite-ndeosebi. Nu erau, oare, întreba-se-va istoricul român, Dragoș Vodă sau Radu cel Negru niște chinezi români, și-au fost pentru vrednicile lor aleși crainici, și care au răpit în urmă-ncredințata lor putere spre a deveni domni? Nu erau, oare, Moldova și Valahia tot asemenea adunătură de mici așezări neatâr-nate d-olaltă cum acele de la Galiția?... Ce mai zic? Dacă-i adevărat că vechiul ban moldovenesc descoperit la Gherghina și despre care aflăm cea-ntăie-nștiințare-n letopisețul lui Miron Costin, este contemporan lui Dragoș

¹¹ În text: „anele” (n. ed.).

¹² O vom dezvăli-ntr-un articol deosebit: *Sas cel bătrân și neamul său*.

¹³ Dunczewski, *Herbarz*, t. 2, str. 390.

Vodă, apoi domnul acest nu mai fu, la părerea mea, decât un chinez popă „oteț Moldavskii” adică „părintele Moldovei”, precum erau și cei mai vechi povățuitori ai pribegilor români din Lodomiria!...

ORIGINEA IDEILOR JURIDICE LA ROMÂNI

UN FRAGMENT

Le faut éclairer l'histoire par les lois, et les lois par l'histoire.

MONTESQUIEU

Elementele ce au avut sau au putut să aibă o influență oareșicare, mai mare ori mai mică, asupra formațiunii primitive a ideilor juridice în societatea română se reduc la trei clase.

D'ntâi, elementele anterioare cuceririi Daciei de către legiunile lui Traian, anume elementul elenic sau colonial și elementul dacic sau indigen.

Al doilea, elementele posterioare factului reducerii Daciei în formă de provincie romană, adică elementul gotic sau german, slav, huno-finez și tataro-mongol.

În fine, al treilea, elementul străbun al Romei.

Aceste diferite elemente fost-au ele, oare, toate d-opotrivă răspândite sau d-opotrivă puternice?

Iacă cestiunea pe care noi ne propunem de a o rezolva în fragmentul de față.

I. ELEMENTE ANTEROMANE

De la Caucaz până la Gibraltar, de la Faz până la Marsilia, în toată lungimea imensului lanț de ape, compus de verigile numite astăzi Marea Neagră, Mare de Azov, Mare Ionică, Mare Adriatică, Mare Mediterană, pe toate țărmurile continentale și insulare ale acestui spațiu pe care mitologia greacă îl împodobește cu minunatele aventuri și izbânde ale Erculilor și ale Iasonilor, existau din timpii cei mai depărtați stabilimente elenice, aruncate pe ici pe colea, ca niște cuiburi izolate de civilizațiune, în mijlocul unui imens cadru de sălbăticie¹⁴.

¹⁴ Heeren, *Idées sur la politique et le commerce*, Paris, 1830-34.

Însă în coprinsul Daciei, mulțămăită apropierea sa de Orient și avantajelor comerciale ale teritoriului, atari industrioase colonii trebuia, ne- greșit, să se așeze și să prinză rădăcini mai de timpuriu decât orișunde aiurea.

În adevăr, întregul litoral românesc al Mării Negre, de la Nistru până la Gurile Dunării și apoi mai încoace, de-a lungul acestui maiestos fluviu, era presărat de târguri și de târgușoare elenice, menționate la tot pasul în autorii clasici ai Romei și ai Elladei, în inscripțiuni grece și latine, în resturi numismatice.

Callatia, Istropole, Achillea, dar mai cu seamă marele centru colonial Tiras, astăzi Akkerman sau Cetatea Albă, fundat, precum se crede, de către o imigrațiune ionică a milesianilor din Anatolia, πόλις τύρας, ἀποίχος γενομένη Μιλησίων¹⁵ se bucurau de o existență politică foarte înaintată, cu multe veacuri înainte de Traian, și au știut s-o conserve apoi mai intactă sub dominațiunea urbiei eterne.

Pe la anul 200, după Christ, aproape un secol în urma cuceririi Daciei, orașul Tiras mai avea încă tribunalurile sale grecești, se mai judeca încă după legile sale grecești, se mai administra încă de către *archonții* săi grecești, persistând, mai pe scurt, în toată puritatea unei organizațiuni exclusivamente grecești, precum constată o prețioasă marmură, dezgălmăntată în Basarabia și aflătoare astăzi în Muzeul de la Odessa¹⁶.

Ei bine, acest element elenic, atât de vechi, atât de bogat, atât de cult și atât de vivace, se poate, oare, să nu fi avut el nicio acțiune asupra nașterii ideilor juridice la străbunii noștri?

Pe de altă parte, ne întâmpină elementul dacic, de asemenea anterior cuceririi romane, și pe care, cu ajutorul unor sterpe și puerile etimologii, în zadar s-au încercat și se mai încearcă unii de a-l confunda, când cu slavii, când cu germanii, când cu celții, ceea ce nu dovedește altceva, decât numai că în realitate el forma un neam cu totul *sui-generis*.

Cea mai mare parte a populațiunii dacice fusese alungată peste Carpați de către vulturii victorioaselor legiuni, precum se probează în modul cel mai plastic prin sculpturile *Columnei Traiane* și precum, naturalmente, trebuia să se întâmple față cu o națiune atât de neastâmpărată și atât de periculoasă. Însă este eroarea cea mai ciudată de a reprezenta această expulziune ca un fapt general și absolut, zicând, bunăoară, precum afirmă un

¹⁵ *Geographi Graeci Minores*, ed. Gail, t. 3, p. 220; *Letronne Fragments des poemes géog.*, p. 403.

¹⁶ Becker, în *Efemeridele Societății Odesane* (rusește), t. 2, p. 417-469.

manual oareșicare de istorie română, pus în mâinile naivei junimi, cum că n-ar fi rămas pe țărmii Dunării „niciun picior de dac”.

Mai întâi, toți cuceritorii, din toate țările și din toate epocile, arabii în Sicilia, maurii în Spania, normanzii în Anglia, spaniolii în America, cruciații în Palestina etc. avuseră totdeauna prea multă considerațiune pentru „picioarele” sexului frumos.

În privința romanilor, mai în specie însuși Tit-Liviu observă că în provinciile cele cucerite, ei înmulțeau populațiunea prin alianțele legionarilor cu femeile indigene: „homines novi generis”¹⁷.

Antica noastră baladă despre *Căpitanul Erculean* atestă foarte limpede acest fapt, anume în respectul Daciei, arătându-ne că frumoasele fiice nu se puteau ascunde nici chiar în fundul codrilor dinaintea amoroasei persecuțiuni a vitejilor lui Traian¹⁸.

Iată, dară, o mulțime de „picioare” sau cel puțin de „piciorușe”, rămase în Dacia, cu toată didactica supărare a autorului manualului.

Aceasta însă nu este tot.

Nu numai femeile, ci încă mai multe neamuri dacice au fost cruțate de către politica Romei, iar între altele până și familia teribilului Decebal, din care se zicea a descinde tocmai peste un secol și jumătate, celebrul general roman și unul dintre uzurpatorii imperiului, Nonniu Regillian: „gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, affinis”¹⁹.

În fine, autorii clasici și mai cu seamă inscripțiunile, ne arată în provincia lui Traian chiar unele orașe întregi locuite numai de daci, precum a fost, de exemplu, faimosul „Municipium Dacorum Iasiorum”, adică „Municipiul dacilor numiți iassii”, locul căruia pretinde a ocupa actualmente fosta capitală a Moldovei, deși acel oraș se afla departe în Transilvania, fiind renumit anume prin băile sale de *aur* ceea ce, din nenorocire, lipsește cu desăvârșire Iașului nostru²⁰.

A zice „municipium”, în sensul dreptului roman, nu este a denota un simplu oraș, ci o localitate privilegiată, o comunitate oarecum autonomă, un mic stat, care sub o protecțiune mai mult suzerană a guvernului imperial, avea prerogativa de a se cărmui după propriile sale legi naționale, menținând limba, obiceiul și cultul părinților.

„Locuitorii municipiilor nu pot fi supuși legilor romane”, zice Heineccius, rezumând, astfel, sensul tuturor texturilor²¹.

¹⁷ Lib. XLIII, 3.

¹⁸ Alecsandri, *Poezii populare*, p. 14.

¹⁹ *Treb. Pollis, Triginta tyranni*, IX.

²⁰ Zamosius, *Analet; Timon, Additamentum ad Imagines Hungariae*, epist. 3.

²¹ *Syntagma antiqvitatum*, ed. 1734, cap. V, § 120.

„Dreptul municipal era un fel de organizațiune independentă”, mai adaugă Francke în istoria lui Traian²².

Așadară, un „municipium dacorum” era un oraș înzestrat cu niște instituțiuni curat dacice naționale.

Asemeni instituțiuni avut-au ele, oare, vreo influență asupra originii ideilor juridice în România?

Ne-am adresat până aci două întrebări, la care să ne fie permis de a răspunde la ambele totodată.

Mai întâi, noi negăm cu totul acțiunea elementului elenic și iacă de ce.

Gallia, ca și Dacia, era o provincie romană în toată puterea cuvântului.

În Gallia, colonia greacă Marsilia era cu mult mai puternică, mai înflorită, mai veche, decât toate coloniile elenice din Dacia.

Nu numai galii, ci chiar senatorii din Roma trimiteau copiii lor să învețe carte la dascălii greci din Marsilia, iar marele Aristotel admiră cu multă emfază legislațiunea marsilioților.

„Și cu toate acestea – zice d. Königswarter –, elementul elenic n-a avut nicio influență, fiind mărginit în sfera orașelor, fără a se întinde asupra populațiunii rurale.”²³

Natura lucrurilor ne spune că întocmai așa trebuia să fi fost cu coloniile grece din Dacia, lungite numai de-a lungul Dunării și al Mării Negre, fără a se fi putut încuba mai în interiorul țării.

Tot prin comparațiunea Daciei cu Gallia, noi suntem puși în stare de a judeca, de asemenea, cu o certitudine perfectă despre puținătatea influenței juridice a elementului dacic.

În adevăr, dacă în Gallia, unde au fost nu numai femeile galice, nu numai familii galice, nu numai municipii galice, ci chiar districte întregi curat galice, și tot încă în dreptul francezilor n-a rămas mai mult nicio urmă celtică, apoi cu cât dar mai vărtos ar fi anormal în România persistența unor idei juridice restrânse după cucerirea lui Traian în îngustul cerc a vreo două, trei orașe?

La concluziunea noastră despre nulitatea relativă a elementului elenic, ni se va putea răspunde, invocând o seamă de cuvinte din limba română, precum: *epitropie*, *orfan*, *ipoteză*, *iporolon*, *martur* etc., dar toate aceste vorbe sunt un produs absolutamente modern al introducerii „prohiriilor” juridice bizantine.

În graiul nostru cel vechi se găsesc, fără îndoială, multe, foarte multe, cuvinte elenice, însă nicidecum juridice, ci curat industriale, comerciale sau

²² *Zur Geschichte Trajanus*, Leipzig, 1840, p. 175.

²³ *Histoire de la famille en France*, Paris, 1851, p. 12.

privitoare la comoditățile vieții, precum: *argat, arghiseală, camătă, cărămidă, chivără, condei, dascăl, drum, farmec, clandar, haini, ham, găleți, ilău, li-ghean, strachină, zugrav, puțină, litră, livadă, magherniță, pardoseală* etc.²⁴

Acțiunea așa zicând mercantilă a coloniilor elenice din Dacia este înve-derată, însă numai atâta.

Singurul termin juridic, ce ni se pare a se trage din acei timpi primitivi, este *feliē*.

În Transilvania și în unele părți ale României Danubiene, se aude până acum la țărani expresiunea „cutare îmi este *feliā*”, ceea ce pentru Petru Ma-ior traduce „est mihi cognatus”, „îmi e neam sau rudenie”²⁵.

Se știe că coloniile grece se împărțeau în triburi, numite *Fily*.

Toți membrii unui asemenea trib se socoteau ca făcând parte dintr-o singură familie.

Este dară foarte probabil de a deriva *feliā* noastră din *Fily* a grecilor...

II. ELEMENTE POSTROMANE

Așadar, cele două elemente anterioare cuceririi, dar a căror durată s-a prelungit întrucâtva și după colonizarea Daciei, anume elementul elenic și elementul dacic, avuseseră amândouă o influință nulă, sau cel puțin foarte nesimțită, asupra originii ideilor juridice în România.

Nu mai fericite, în această privință, au fost, de asemenea, elementele posterioare, dintre care cel mai vechi în ordinea cronologică și cel mai im- portant prin întinderea geografică a dominațiunii sale este, fără îndoială, elementul gotic.

Sub numele generic de goți, noi înțelegem totalitatea popoarelor și a tri- burilor germane, revărsate de la Nord asupra acestor țări, peste puțin timp după moartea lui Traian și din cauza cărora, mai cu deosebire, împăratul Aurelian se crezu forțat de a retrage peste Dunăre administrațiunea civilă și militară a Daciei.

În adevăr, deși împărțite într-o mulțime de mici diviziuni teritoriale, sau chiar curat nominale, taifali, tervingi, grutungii, victofali etc., toate aceste neamuri vorbeau o singură limbă, manifestau aceleași tendințe, aveau obi- ceiuri identice, formau o unitate națională foarte compactă.

Filologii noștri au observat deja de mult probabila derivațiune a cuvân- tului *hoț* din numele propriu al goților, uitând însă de a mai adăuga toto-

dată că aceeași tristă epocă din istoria română ne-a mai înzestrat cu vorba *tâlhar*, pe care noi o găsim în limba gotică sub forma *dolgar*.

E remarcabil că zicerile *odor* și *pungă*, care reprezintă scopul cel or- dinar al hoției și al tâlhăriei, sunt egalmente gotice, comune din limba goților din Dacia, consecventă în traducțiunea biblică a celebrului Ulfilas: *od* și *pungs*²⁶.

Întrebăm acum dacă este de crezut ca străbunii noștri să fi împrumutat niște idei juridice tocmai de la o naționalitate care personifica în ochii ro- mânilor tot ce poate fi mai contrariu justiției?

De la *hoți* și *tâlhari*, de la răpitori de *punge* și de *odoare*, ar fi prea ciudat ca cineva să se apuce a învăța niște principii de dreptate!

Astfel, un studiu aprofundat al limbii naționale este în stare de a dezle- ga, câteodată fără ajutorul cronicelor, enigmele situațiilor istorice.

Însă chiar dacă goții ar fi fost oamenii cei mai de ispravă, și tot încă ei n-ar fi putut exercita nicio acțiune juridică în România.

Pentru a constata această imposibilitate, ajunge o căutătură cât de repe- de asupra caracterului esențial al anticeii legislațiuni germane.

La toți nemții, iar la goți mai în specie, domnea într-o dezvoltare ne- mărginită sistema legilor așa-numite *personale*.

Ilustrul Savigny a analizat-o mai bine decât oricine altul: „Era o regulă generală – zice el – ca tot individul să trăiască după legile propriei sale na- ționalități, cu acea numai excepțiune, că femeile erau supuse jurisdicțiunii de care se țineau bărbații lor”²⁷.

Dintre numeroasele texturi, citate de către Savigny, noi vom reproduce aci unul singur: „*Et omnem populum, ibidem commanentem, tam Francos, Romanos, Burgundiones, quam reliquas nationes secundum legem et consu- etudinem eorum regas*”.

Astfel, în fiecare stat german se afla în vigoare atâtea legislațiuni di- ferite, câte popoare diferite ascultau de un singur sceptru: francii aveau legea francă, burgunzii – legea burgundă; romanii – legea romană și așa înainte.

Ș-apoi să nu uităm pe d-asupra că legea romană era totdeauna cea mai răspândită, căci afară de romani[i] propriu-zis, i se mai subordonau încă toți membrii clerului, chiar acei de originea germană cea mai pură, iar în unele locuri până și liberații, adică cei iertați de robie, orișicare să fi fost primitiva lor naționalitate.

²⁴ Roesler, *Die griech. Bestandtheile im Romaenischen, Sitzungsberichte der Academie*, t. 50, Wien, 1865, p. 559–612.

²⁵ *Lexicon*, verbo: *feliā*.

²⁶ Ulfilas, *Gothischer Bibeluebersetzung von Gaugengigl*, Passau, 1849, tom. I, pag. III și XXXIII.

²⁷ *Histoire du droit romain au moyen-âge*, Paris, 1839, t. I, p. 103.

Cu o asemenea sistemă legislativă, este învederat că elementul juridic al goșilor pierdea orice putință de acțiune asupra străbunilor noștri.

Cât timp s-a trăgănat stăpânirea gotică în Dacia, germanii se cărmuiau de cătră propriile lor legi naționale, lăsând românilor facultatea de a menține în partele vechea legislațiune latină.

Așa au făcut goții în Italia, așa au făcut în Spania, așa au făcut în Gallia, așa au făcut în toate provinciile romane, și ar fi absurd de a admite o anomalie simplu numai în privința Daciei.

Ba încă din contra, noi avem o rațiune foarte puternică de a crede că oricât de neînsemnată să fi fost influența juridică gotică în Gallia, în Spania, în Italia și aiuri, la noi ea trebie să fi fost cu mult mai mică.

În adevăr, în toate țările latine, unde elementul german se introduse prin calea cuceririi, s-a introdus totodată și s-a perpetuat pentru secli instituțiunea *ordaliilor Urtheil*, adică duelului judiciar sau judecata prin arme, o instituție care modifica și chiar zădărnicea cu totul antica sistemă a probelor din dreptul roman²⁸.

Ei bine, numai la români duelul judiciar n-a existat niciodată.

D. Apostoleanu a demonstrat-o cu multă pătrundere într-un articlu special publicat altă dată în *România literară*, și în care eruditul profesor observă, între altele, că „sistema dovezilor noastre a fost totdeauna acel roman”²⁹.

În cântecele poporului român se menționează adesea așa-numita „luptă pe dreptate”, dar acea luptă nu prezintă niciodată vreun caracter judiciar, voinicii trântindu-se numai pentru ca să vadă lumea cine din doi e cel mai viteaz, încât d. Alecsandri nu se sfiște a deriva acest obicei din jocurile gladiatorilor³⁰.

Ni s-ar răspunde poate că este o instituțiune gotică de a plăti amendele nu în bani, ci în vite, precum se obicinuia în legislațiunea română până la o epocă destul de apropiată, bunăoară în hrisoavele lui Vasile Lupu și ale lui Matei Basarab?

Știu foarte bine că Tacit vorbește despre un obicei analog, descriind moravurile germanilor. Știm însă nu mai puțin că Aulu Geliu³¹, Diompsiu de Halicarnas³², Fest³³ și Varone³⁴, patru autori clasici de prima ordine, ne

²⁸ Meier, *Esprit des institutions judiciaires*, t. 1, p. 344 etc.

²⁹ *România literară*, 1855, p. 399.

³⁰ *Poezii populare*, ed. 2.

³¹ Lib. XI, cap. 1.

³² Lib. X, p. 674.

³³ Verbo: *peculatus*.

³⁴ Lib. V, § 95.

spun că acest fel de penalități au fost cunoscute romanilor din vechimea cea mai depărtată, și anume maximum de amendă consistând în două oi și în treizeci de boi.

Așadară, noi nu vedem nicio rațiune de a atribui o origine gotică destul de modernă unei instituțiuni romane foarte antice.

În fine, nu vom vorbi nimic despre cuvintele *părcălab*, adică *Burggraff*, *șoltuz* sau *Schultheiss*, *părgar*, adică *Burger*, și altele asemeni, introduse în limba noastră deja cu mult mai târziu prin intermediul sașilor din Transilvania.

Cele spuse ne ajung cu prisos pentru a ne convinge cu deplinătate, cum că elementul gotic avusese asupra originii ideilor juridice în România o influență și mai mică decât elementele dacic și elenic.

În anii trecuți, un neamț foarte erudit, profesorul Schuller, de peste Carpați, își bătuse mult capul pentru a urmări existența unor cuvinte germane în limba română, alergând după analogie și asemănări tocmai la dialectul englez, olandez și chiar scotlandez!

Astfel de exemplu, el ne asigură că *murgul* românesc este *merk* al englezilor și *mirk* al scotlandezilor; *ticălos* – *thig* la scotlandezi și *tigga* la sveziani; *a pândi* – *panden* la olandezi etc.³⁵

Ei bine, nici chiar neobositul Schuller n-a fost în stare de a descoperi în graiul român un singur termen juridic de origine germană!

După germani, ne vine rândul a atinge pe scurt elementul finez, adus în aceste regiuni dintâi de către huni și-apoi cu mult mai târziu de către consăngenii lor maghiari. Deși fără comparațiune mai sălbatici decât goții, pe care îi alungaseră din Dacia spre Occident, totuși hunii au știut să lase naționalității române niște suveniri destul de plăcute, cu totul în contrast cu faimoasa lor reputațiune de „bice ale lui Dumnezeu” și de „progenitură a demonilor”, după cum ni-i zugrăvesc cu multă volubilitate autorii greci și romani din acea epocă.

Antica epopee germană *Nibelungen-lied* ne arată pe teribilul Attila înconjurat de români, cărora le îngăduise de a avea un principe al lor propriu Herzog Ramung, adică curat și simplu Roman-Vodă³⁶.

Ambasadorul bizantin Priscu a auzit la masa regelui hunilor vorbindu-se limba română, pe care o numește ausonică, deosebind-o astfel de aceea latină.

Satul Rășinari de lângă Sibiu în Transilvania, unul din cuiburile cele mai remarcabile ale românismului de peste Carpați, a conservat până as-

³⁵ *Erforschung der rumaenischen Sprache*, în *Archiv des Vereins*, t. 1.

³⁶ Vers. 5365 ff.

tăzi, dacă nu un document autentic, cel puțin o tradiție foarte vivace, cum că Attila i-ar fi acordat o diplomă de protecție în anul 420, pe care locuitorii săi ar fi conservat-o apoi cu sancțiune în curs de zece veacuri tocmai până în secolul XV³⁷.

Înșăși cronică cea mai veche a maghiarilor, cunoscută generalmente sub numele de *Anonimul regelui Bela*, constată că românii au devenit stăpâni absoluți ai Panoniei din dată după moartea lui Attila³⁸, ceea ce nu s-ar fi putut întâmpla nici într-un chip, să nu se fi întărit ei de mai înainte prin libertate, mulțumită ocrotirii acestui groaznic cuceritor, pe care, în adevăr, contemporanul său Iornandes îl descrie așa: „Milostiv pentru cei ce-l rugau și statornic pentru cei primiți în amicitia sa”³⁹.

Toate aceste[a] ne probează într-un mod mai presus de orice îndoială, cum că dominațiunea cea trecătoare a hunilor în Dacia acordase naționalității romane un grad foarte dezvoltat de autonomie, în virtutea căreia străbunii noștri putură menține toată puritatea instituțiilor latine.

Afară de aceasta, nu este în genere, nu numai probabil dar nici măcar posibil, ca un popor civilizată, deși asuprit, să împrumute idei juridice de la un neam barbar, deși asupritor.

În China, tătarii au cucerit imperiul prin arme și au fost cuceriți apoi ei înșiși prin cultura chineză.

Roma fusese cât p-aci în pericol de a deveni greacă prin conculstă El-ladei.

Așadar, noi nu ne sfim a declara absolutamente nulă influența juridică a hunilor.

Cât privește pe maghiari, a căror aparițiune în Europa fu posterioară cu patru secole, apoi cele două cronici contemporane, cea ungară a Notariului Anonymu și aceea rusă a călugărului Nestor, vorbind despre stabilirea acestei ginți în Panonia și în Transilvania, ne arată pe românii de acolo deja înzestrați cu o organizație politică solidă, pe care era logic ca s-o imiteze noii-veniți din munții Urali, dar care nu avea[u], negreșit, nemic de luat de la grosolanii companioni ai lui Arpad.

În adevăr, studiind cineva monumentele dreptului ungueresc, compilate de Werböczy, de comitele Beththyany, de Endlicher și de alții, găsește în ele prea puține lucruri asiatice, mai totalitatea fiind amalgamată de niște principii juridice, apucate pe ici pe colo, după timpuri, de pe la diferite popoare europene, între care românii nu sunt cei de pe urmă.

³⁷ *Archiv des Vereins*, N. F., t. 1, p. 73.

³⁸ *De Gestis Hungarorum*, § 11, ed. Endlicher.

³⁹ Cap. XXXV.

Astfel este, bunăoară, cestiunea zestrei în legile maghiare.

Fata moștenește, în bani sau în natură, echivalentul unei pătrimi.

Juriștii maghiari numesc aceasta *Quartalitium*.

La nemți, n-a existat nimica analog. La slavi, de asemenea, afară numai că polonii, deja în sec[o]lul XIV, au crezut de cuviință a lua această instituțiune de la unguri⁴⁰.

Ei bine, *quartalitium* maghiar derivă din *Quarta Falcidia* sau *Quarta portio* din dreptul roman, adică porțiunea cea necesară pe care aveau facultatea de a o reclama copiii, la caz dacă îi nedreptătea ultima voință a părinților sau așa-numitul *inofficiosum testamentum*.

Jurisconsultul Paul zice: „filius iudicio patris si minus quarta portione consecutus sit, ut quarta sibi cohaeredibus fratribus, citra inofficiosi querelam, impleatur, jure deciderat”⁴¹.

Înșă, precum vedeți, în dreptul roman clasic, *quarta portio* privea numai pe fii, pe când în dreptul maghiar *quartalitium* formează despăgubirea ficei.

Este, dar, învederat că ungurii n-au tras această dispozițiune directamente din legislațiunea Romei, ci au căpătat-o deja modificată prin intermediul românilor.

O analiză profundă a dreptului maghiar lesne ar destăinui o mulțime de asemeni împrumuturi, din care apare la lumină influența românilor asupra originii ideilor juridice la unguri, dar nicidecum sau prea puțin viceversa.

Să trecem acum la mongoli, înțelegând supt acest nume colectiv, diferitele popoare de aceeași viță din centrul Asiei, ale căror furioase emigrațiuni turburaseră Europa Orientală, iar mai ales vechea Dacie, în tot cursul evului de mijloc, precum chazari, comani, pecenegi, tătarii etc.

Turcii, deși sunt mai moderni, totuși aparțin la aceeași seminție.

Bulgarii sunt nu mai puțin de origine mongolă, dar așezându-se dincolo de Dunăre și adoptând limba slavonă, ei au conservat puține urme ale primitivului lor tătarism, încât noi preferăm a-i clasa mai la vale, în elementul slavon.

Cronicile noastre și chiar tradițiunea poporană ne spun că, de câte ori groaznicele urdii mongole au pustit România, străbunii noștri se retrăgeau în codri și în peșterile Carpaților, de unde se lăsau apoi iar spre Dunăre, dindată ce se mai potolea furtuna invaziunii.

Afară de aceasta, viața tatarică este și a fost totdeauna cea mai săracă din toate în concepțiuni juridice, încât, până astăzi chiar statele cele mai

⁴⁰ Maciejowski, *Historia prawodawstw.*, ed. I, t. 4, p. 349, § 281.

⁴¹ *Sentent.*, tit. V, § 7.